

Олена Куц

ДО ПРОБЛЕМИ  
УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ  
В ДОБУ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917–1918 РР.)

*Olena Kuc. Negarting the problem of Ukrainian national revival at the age of liberation competitions (1917–1918 yy.). The article is dedicated to the problem of ukrainian national revival at the age of liberation competition 1917–1918 yy. Main attention is concentrated on two process aspects — development of the movement for monuments protection and formation of national system of higher arts education.*

*У статті розглядається проблема українського національного відродження в добу визвольних змагань 1917–1918 рр. Основна увага приділяється двом аспектам цього процесу — розвитку пам'яткоохоронного руху і становленню національної системи вищої художньої освіти.*

У добу української революції боротьба за культурно-національне відродження в Україні стала одним з найважливіших напрямів національно-визвольного руху. Становлення незалежної держави було неможливим без розвитку національної самосвідомості народу, без поваги до його національних святинь.

Ця розвідка — спроба розглянути лише два, на нашу думку, взаємопов'язані аспекти цієї боротьби — охорона та дослідження історико-культурної спадщини, з одного боку, і створення власних національних мистецьких кадрів — з іншого.

Лютнева революція 1917 р. в Росії відкрила перед українським народом шлях до державності. Лідери національного руху добре усвідомлювали значення духовного відродження українського народу. В травні 1917 р. у Києві було створено Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва — громадський пам'яткоохоронний осередок. Його очолив Микола Федотович Біляшівський (1867–1926 рр.) — видатний археолог, історик, мистецтвознавець, етнограф, перший директор Київського міського музею, один з фундаторів вітчизняного музейництва, краєзнавства та пам'яткознавства, співзасновник Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, пізніше академік Всеукраїнської Академії наук (ВУАН) і АН УРСР. До складу новоствореного Центрального комітету погодились увійти провідні діячі Центральної Ради — М.Грушевський, В.Винниченко, І.Штепченко.

Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва мав на меті стати правонаступником колишньої «Імператорської археологічної комісії» — центральної урядової установи, що не тільки керувала археологічними дослідженнями в Російській імперії, але й приділяла багато уваги збереженню пам'яток старовини [2, с. 306–307]. Статут комітету передбачав реєстрацію пам'яток (як громадської, так і приватної власності); створення спеціальних архівів для зібраних планів, малюнків, фотографій; охорону від нищення та ушкодження пам'яток старовини; ведення археологічних досліджень; запобігання вивезенню з України пам'яток національної спадщини, а також тих, що мали наукову чи художню цінність; допомогу музеям, архівам, бібліотекам у комплектуванні фондів. Для ознайомлення населення з національними цінностями та виховання в нього почуття поваги та гордості за історико-культурну спадщину організовувалися виставки, екскурсії, різні освітні курси [3, с. 74].

22 липня 1917 р. Центральний комітет порушив клопотання щодо зарахування його «до інституцій, що знаходяться при Українській Центральній Раді» [3, с. 74].

Влітку 1917 р. було утворено Генеральний Секретаріат — крайовий уряд України. При Департаменті мистецтв Генерального секретарства народної освіти формується Відділ музеїв та охорони

пам'яток старовини і мистецтва — перший державний пам'яткоохоронний орган, головою якого призначено М. Біляшівського. Відділ розробив план «Музей і охорона пам'яток старовини і мистецтва». Він передбачав створення на базі Київського мистецько-промислового і наукового музею Національного Українського музею; відкриття Національної художньої галереї в Царському (Маріїнському) палаці, який мав перетворитися на музейний комплекс; заснування пам'ятного музею Т. Шевченка в районі Петровської алеї, над Дніпром; побудову в Царському саду окремого музею з експозицією просто неба для ознайомлення з будівлями з різних українських земель; організацію експедицій для вивчення археологічних, історичних, етнографічних, мистецьких національних пам'яток [3, с. 75].

Уже на початок 1918 р. в губернських та повітових центрах України розпочали свою діяльність пам'яткоохоронні комітети. В 1917–1918 рр. було розроблено плани вивчення та розвитку народних промислів, проект першого закону України про охорону пам'яток історії, культури і мистецтва, запроваджена реєстрація всіх наявних архітектурних пам'яток, організовані наукові експедиції для огляду та фотографування історичних пам'яток у Глухівському, Канівському, Полтавському повітах, у Києві на Подолі.

Одним з найважливіших напрямів роботи Відділу музеїв та охорони пам'яток старовини і мистецтва стало виявлення і збереження цінностей, що залишилися в численних поміщицьких маєтках і в умовах громадянської війни перебували під загрозою знищення. Проте, незважаючи на відозви в газетах, звернення до сільських комітетів, повітових комісарів, земських діячів, діяльність представників Комітету на місцях, багато цінностей загинуло.

Пам'яткоохоронна робота передбачала і вирішення питання про повернення в Україну історико-культурної спадщини. Спеціально створена Центральною Радою комісія наприкінці 1917 р. виявила і склала список українських клейнодів і художніх цінностей, що знаходилися в музеях і соборах Москви та Петрограда. «Списки картин і різьби, що повинні повернути на Україну» мав обсяг понад 30 машинописних сторінок [3, с. 76]. М. Біляшівський брав участь у підготовці статті договору між Україною та РСФРР, що визначала принципи передачі культурних цінностей Україні [11].

Зацікавленість проблемами збереження та дослідження історико-культурних пам'яток згуртувала науковців і громадських

діячів, освітян і колекціонерів. Уже в 1917 р. у Вінниці було створено Подільський художньо-промисловий музей, об'єднано музеї Чернігова. Славетний дослідник українського козацтва Д. Яворницький очолив Катеринославський губернський комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва, відмовився від переїзду до Києва задля збереження музею від пограбування [1, с. 39].

Відділ музеїв та охорони пам'яток старовини і мистецтва продовжив свою роботу за доби Української держави та до весни 1919 р. був збережений серед центральних органів Директорії як Відділ охорони пам'яток Головного управління мистецтв та національної культури.

Складне військове та соціально-економічне становище, в якому опинилась Західноукраїнська Народна республіка після початку війни з Польщею (листопад 1918 р.), не сприяло розгортанню культурного будівництва на державному рівні. Центром пам'яткоохоронної роботи тут став Національний музей у Львові (тепер — Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького). Його фундатори — митрополит А.Шептицький та директор музею І.Свенціцький (незмінний директор упродовж 1905–1952 рр.) належали до т.зв. «ренесансних» діячів українського відродження першої половини ХХ ст. [4]. Їхніми зусиллями була створена унікальна для України джерельна база, що сприяла становленню таких подвижників української культури, як М.Бойчук, Я.Музика, Б.Кравців, М.Драган, В.Щербаківський тощо. «Музей помагає національним мистцям у кожному напрямі — себто не лише малярам, скульпторам, музикам і письменникам, але й ремісникам всякого рода пізнавати свій нарід і освідомлять собі дорогу своєї власної творчості», — наголошував А.Шептицький [8].

Охорона та дослідження історико-культурної спадщини вимагала формування власних мистецьких кадрів. На початку ХХ ст. провідним центром художньої освіти став Київський університет Св. Володимира [9, с. 270–278]. Представники київської школи мистецтвознавства, видатні вчені, що стояли у витоків української мистецтвознавчої науки, — Д.Антонович (1876–1957 рр.), М.Біляшівський, Г.Павлуцький (1861–1924 рр.), поряд з визначними художниками, стали основними ініціаторами створення Української Академії мистецтв. Одним з таких художників був Г.Нарбут — майбутній ректор Академії (1919 р.). «...Нарбут з ніколи ще нечуваним запалом кинувся в боротьбу за нове мистецтво, за створення нових мистецьких закладів, за перебудову

усього життя на нових національно-українських підвалинах. Ця кипуча робота не лишилася без наслідків. Нарбут виніс на своїх плечах створений революцією вищий мистецький заклад в Україні — Українську Академію Мистецтва — і хто його знає, чи існував би нині художній інститут, коли б не палка відданість, гаряча енергія колишнього ректора Академії» [7, 406], підкреслював видатний діяч української культури, історик і теоретик мистецтва, організатор пам'яткоохоронної справи, перший завідувач художнього відділу Національного музею України, професор Київського художнього та Київського археологічного інститутів, Ф.Ернст (1891–1942 рр.).

Заснування в Києві Української Академії мистецтв стало найважливішим проектом Відділу пластичних мистецтв Департаменту мистецтв Генерального секретарства народної освіти. Відділ очолював професор Г.Павлуцький — історик, мистецтвознавець, популяризатор українського мистецтва, що вперше ввів до академічного курсу цикли лекцій з історії українського мистецтва та сучасного українського мистецтва [6]. В законопроекті про організацію Відділу пластичних мистецтв підкреслювалося, що він створений як «головний орган в республіці по питанням мистецтва». Серед найголовніших питань, що входили до компетенції Відділу, були: сприяння «розвитку і поширенню мистецтва на Україні»; популяризація певних художніх норм «в суто національному напрямку, розуміючи, що мистецтво повинно бути пройняте духом рідної землі і соком народного життя»; нагляд «за справами мистецької освіти і виховання на Україні»; сприяння відкриттю нових картинних галерей і підтримка існуючих, організація виставок тощо [3, с. 73].

У пояснювальній записці Відділу, яка мотивувала необхідність створення вітчизняного закладу художньої освіти, наголошувалося, що тільки таким чином «цілком можливо утворити дійсно українське мистецтво, український національний стиль... на ґрунті принципів, форм і ідей, вироблених історичним минулим України». Автори записки розглядали українську культуру в контексті світової та відзначали необхідність «утворити національне мистецтво дорогою взаємності сил національної і загальнолюдської культури» [3, с. 73].

Підготовча робота зі створення Української Академії мистецтв тривала з літа 1917 р. 8 вересня 1917 р. на розгляд Генерального секретарства народної освіти було передано «Проект статуту

Української Академії мистецтв» разом зі списком обраних до Академії професорів. 24 жовтня 1917 р. на зборах професорів Академії під головуванням Г.Павлуцького було обрано першого ректора. Ним став Федір Григорович Кричевський (1879–1947 рр.) — художник і педагог, з 1940 р. — заслужений діяч мистецтв УРСР [5].

5 листопада 1917 р. Центральна Рада затвердила статут Академії, а 5 грудня 1917 р. відбулося її урочисте відкриття в приміщенні Української Центральної Ради — Педагогічному музеї (тепер — Будинок вчителя). Першими професорами Академії стали: М.Бойчук (монументальне мистецтво), М.Бурачек (пейзаж), В.Кричевський (архітектура, композиція), Ф.Кричевський (історичний і побутовий жанр, портрет, скульптура), А.Маневич (пейзаж), О.Мурашко (портрет), М.Жук (станкове малярство, рисунок), Ю.Нарбут (графіка), Д.Щербаківський (українське народне мистецтво, історія українського мистецтва) [3, с. 74; 10].

Українське національне відродження в добу визвольних рухів 1917–1918 рр. нерозривно пов'язане з розвитком громадської ініціативи. Пам'яткоохоронний процес, як і організація професійної мистецької освіти, набували виразного національно-патріотичного характеру. Для них було характерним об'єднання послідовних прихильників ідеї самобутності української культури, її права на вільний розвиток у контексті світового культурного процесу.

---

1. Абросимова С.В. Енциклопедист козаччини (До 150-річчя від дня народження Д.І. Яворницького) // Український історичний журнал. — 2005. — № 4. — С. 36–43.

2. Білокінь С.І. Бобринський Олексій Олександрович // Енциклопедія історії України. В 5 т./ Ред. кол. В.А. Смолій (голова) та ін. — К., 2003. — Т. 1. А — В. — С. 306–307.

3. Гриценко А.П. Документи фонду Генерального секретарства народної освіти як джерело з історії українського національно-культурного відродження (1917 рік) // Український історичний журнал. — 1997. — № 3. — С. 68–76.

4. Коць-Григорчук Л. Спогади: Пам'яті родини Свенціцьких // Нестерті сліди. Іларіон Свенціцький — музейний діяч // [http://www.mankurty.com/sven/?page\\_id=66](http://www.mankurty.com/sven/?page_id=66).

5. Кричевський Федір Григорович // <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D1%...>

6. Павлуцький Григорій Григорович // <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0...>

7. Присталенко Н. Українська революція в Нарбутових алегоріях (невідомі ескізи та гіпотези) // Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія. — К., 1997. — С. 405–409.

8. Слуга божий кир Андрей і українська культура //

9. Сторчай О. Панорамний огляд мистецько-освітніх процесів у Київському університеті 1834–1924 рр. // Мистецькі обрії. Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки. Збірник наукових праць. — № 10. — К., 2008. — С. 270–278.

10. Українська державна академія мистецтв // <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0...>

11. Ярошенко Є.С. Формування системи охорони культурних цінностей в Україні (XIX — поч. XX ст.): Автореферат дис... канд. іст. наук. — Х., 2004. // <http://www.lib.ua-ru/net/inode/29414.html>.